

Norsk språkutvikling - et politisk spørsmål?

Taler

Åse Kleveland

Dato

27 september 1996

Sted

Oslo Rådhus

Omstendigheter

Foredrag på språkseminar

- 1 Det er sikkert unødvendig å påpeke for denne forsamling at den norske
språksituasjonen har vært et kulturpolitisk spørsmål i de siste 150 år av vår
nyeste historie. Hovedgrunnen er selvsagt at vi etter løsrivelsen fra Danmark i
1814 satt igjen uten et eget norsk skriftspråk. Etter dette har norsk
5 språkutvikling fulgt to hovedlinjer, den ene har tatt sikte på å fornorske det
opprinnelig danske skriftspråket - de fremste forkjemperne for denne retningen
var jo Henrik Wergeland og ikke minst Knud Knudsen - mens den andre
retningen gikk ut på å reise et selvstendig norsk skriftspråk, bygd på de norske
dialektene. Dette var Ivar Aasens og målrørslas hovedlinje. Framveksten av
10 nynorsk satte også fart i fornorskingen av bokmålet, slik at veien bort fra dansk
tross alt ble kortere enn man kunne frykte da det hele begynte.

- I en slik situasjon var det både nødvendig og ønskelig at myndighetene kom inn
både med reguleringer og politiske tiltak, noe annet ville ha vært nærmest
15 uansvarlig. De hovedlinjer som storting og regjering valgte, har heldigvis hatt
rimelig bred tilslutning i de politiske partier og folket for øvrig. All
språkutvikling tar nemlig sin tid, og både bokmål og nynorsk er på mange måter
"uferdige" som fasttømrede skriftspråk. Vi er altså på mange måter fremdeles
underveis.

- 20 Utviklingen fram til i dag har vært preget av både samarbeid og konflikt, men
jeg synes vi må kunne si at norsk kultur har kommet rimelig godt ut av
språkstriden, og at de kulturelle resultatene har vært mye større enn de praktiske
vanskene og økonomiske utgiftene.

- 25 Språkdelingen har gitt oss både 3 nobelpriser i litteratur, verdensnavn som
Henrik Ibsen, Knut Hamsun og Olav Duun, og flere nordiske litteraturpriser, i

tillegg til en rik litteratur på dialekt (f.eks. Alf Prøysen), bare for å ta de
30 skjønnlitterære gevinstene. Og språkstriden har vært en forutsetning for denne
rike kulturblostringen, og ikke noen hemsko.

Det er i dag helt utenkelig med et norsk kultursamfunn uten de to dannelses-
tradisjonene som nynorsk og bokmål representerer, og kjennskap til og
35 opplæring i dem for alle norske borgere sikrer oss mot at landet vårt har blitt delt
i to, språklig sett. Sidemålsopplæringen holder altså landet samlet språklig, noe
som blant annet VG har påpekt i en lederartikkel nylig. I tillegg til den skolen i
språklig toleranse som dette burde innby til, har vi et demokratisk syn på
dialektene som mange utlendinger misunner oss. For nynorsken sin del er den
40 mindretallsposisjonen som skriftspråket har, selvfølgelig et problem.

Den utsatte stillingen skaper et press på den nynorske målformen fra bokmålet,
og mange nynorskbrukere har lett for å gi slipp på skriftspråket sitt og gå over til
bokmål. En styrking av rammevilkårene er derfor av avgjørende betydning for
45 denne målformen. Styrken til nynorsken er det brede talemålsgrunnlaget,
dialektene og den språklige fornyingen og vitaliteten som dette skriftspråket
representerer. Det store nynorske ordboksverket Norsk Ordbok, som til nå har
kommet med 3 bind, er et bevis på det.

50 De norske myndigheter har grovt sett grepet inn i språkstriden på to plan:

1. Gjennom lovgivning, statsbevilgninger og tilrettelegging av andre ytre
rammevilkår for å verne om vår todelte språkkultur, og
2. gjennom direkte statlig regulering av skriftspråket i form av
55 rettskrivningsvedtak i begge målformer, den såkalte
språkplanleggingspolitikken.

Til den første kategorien hører for nynorskens del bevilgningene til Det Norske
Samlaget, tilskuddene til nynorske lærebøker videre statstilskuddene til Det
60 Norske Teatret, både til driften generelt og nybygget som ble ferdig i 1985 og
Nynorsk Pressekontor og de landsomfattende målorganisasjonene. På lov- og
vedtakssiden kommer så både målloven og skolelovene der måljamstillingen er
omhandlet særskilt, og regelen om 25 % nynorsk i NRK.

65 Til grunn for det hele ligger selvfølgelig måljamstillingsvedtaket som Stortinget
gjorde i 1885. De politiske tiltakene vi har hatt i tida etterpå har stort sett gått ut

på å sette slike "forføininger" ut i livet.

- 70 Når det gjelder statens reguleringsinngrep i språket selv, kommer dette klarest til syne gjennom rettskrivingspolitikken, men også i samband med fornorskningen av stedsnavn har både regjering og Storting vært inne i bildet og tatt nødvendige avgjørelser, ikke minst i mellomkrigstida. Den statlige fastsettingen av rettskrivningsregler til skolebruk begynte alt i 1862, og saken kom siden igjen i 75 1893.

- Fra 1901 kom også nynorsken inn i dette systemet. Den første store rettskrivingsreformen for bokmål ble vedtatt i 1907, mens de store reformene i 1917 og 1938 gjaldt begge målformene under ett. Det samme var tilfellet med 80 læreboknormalen i 1959. Fra og med 1917-reformen har Stortinget hatt det siste og avgjørende ordet i slike saker. Det gjaldt også den nye rettskrivningsreformen for bokmål i 1981.

- Alle disse reformene er fastsatt ved kongelig resolusjon, etter forutgående 85 behandling og votering i Stortinget på grunnlag av en melding. De rådgivende organ i språkspørsmål - i etterkrigstida først Norsk Språknemnd (1952-1972) og siden Norsk språkråd - har hele tida foretatt en løpende normering av enkeltord og ordgrupper uten at disse ble lagt fram for departementet til godkjenning.

- 90 Det var først i samband med den store rettskrivningsendringen for bokmål i 1981 at det ble etablert fastere rutiner for at Språkrådet kunne drive en løpende normering i mindre kontroversielle saker.

- På den måten ønsket man å gi Språkrådet skikkelige fullmakter, så det ikke 95 kunne reises noen tvil om gyldigheten av deres vedtak. Stortinget samtykket i dette, og en ny paragraf ble derfor tatt inn i Språkrådets vedtekter.

- Der heter det blant annet at vedtak som gjelder gjennomgripende endringer av hele systemer og vedtak om endring av skrivemåter eller bøyning av enkeltord 100 som tidligere er normert i norsk, skal legges fram for departementet til godkjenning. Store og omfattende spørsmål kommer selvsagt fremdeles til å bli lagt fram for Stortinget til behandling.

- Norsk språkråd har en nøkkelrolle når det gjelder den offentlige språkstyringen 105 og er på sett og vis vårt viktigste redskap på dette området. Språkrådet har nå

eksistert i nesten 25 år, og det har i denne perioden bare skjedd mindre justeringer i rådets sammensetning og funksjonsmåte. Spørsmålet er derfor om ikke tida er inne til å se over hele apparatet for å vurdere om det er behov for organisatoriske tilpasninger som gjør at Språkrådet blir mer skreddersydd til å håndtere aktuelle utfordringer.

Blant annet har Språkrådet selv vist til at det nå kan være aktuelt med en mer omfattende gjennomgang av rådets sammensetning. Departementet vil i nær fremtid ta initiativ til å drøfte disse spørsmålene med berørte parter.

Flere av de temaer som her er nevnt, berører det spørsmålet som er hovedemnet for denne konferansen, nemlig om språket kan styres. Vi har alt nevnt noen historiske forhold som viser hvor sterkt myndighetene har vært inne i bildet både når det gjelder språkrøkt og språkstyring i landet vårt. Men spørsmålet kan stille seg noe forskjellig, alt etter hvilke sider ved språkutviklingen man ønsker å styre. Det blir også et spørsmål om hvilke virkemidler som står til rådighet på ulike områder. Jeg nevner her kort noen skillelinjer som det kan være nyttig å ha i bakhodet.

1. For det første vil svaret på spørsmålet falle noe forskjellig ut, alt etter om det er

- det naturlige talemål
- skriftspråket
- 130 - det normaliserte talemål man tar sikte på å styre.

2. For det andre kan det være fruktbart å skille mellom
- språkets indre struktur, medregnet lyd- og bøyningssystem, rettskrivningsmønster, ordtilfang, setningsoppbygging o.l.
  - 135 - språkets bruksområde og bruksfrekvens.

3. For det tredje er styringsspørsmålet avhengig av om vi tenker på
- normeringen av språket
  - oppslutningen om normen(e), dvs. viljen til å følge en gitt norm
  - 140 - mestring av normsystemet, dvs. evnen til å kunne bruke språket.

Vi bør i utgangspunktet skille mellom en styring på faglig eller vitenskapelig grunnlag på den ene siden og en mer direkte politisk styring på den andre. I praksis er dette skillet selvsagt mer problematisk enn i teorien. I Norge har

språkstyringen helst vært rettet inn mot skriftspråket, og særlig da bøyningssystemet og rettskrivningsmønsteret. De ferskeste eksemplene er bokmålsrettskrivningen fra 1981 og saken som gjaldt nynorsk ordtilfang i 1982-83. Muntlig målbruk har naturlig nok vært lite gjenstand for en slik styring.

150

Her i landet representerer Norsk språkråd på mange vis et forsøk på en sammensmelting av en faglig og en politisk basert språkstyring, men den politiske delen er nok tonet noe ned i forhold til den målsettingen som forgjengeren Norsk Språknemnd (1952-1972) i sin tid hadde.

155

Vi har fram til nå gått kort gjennom den statlige planleggingen innenfor språket selv og det totale samfunnsmessige rammeverket som myndighetene har bygd opp for å sikre rett og rom for mangfoldet i norsk språk. Staten kan også styre språket på andre og mer indirekte måter, som f.eks. gjennom sin egen målbruk.

160

I samband med at den nye målloven ble forberedt og vi fikk en omfattende debatt om kvaliteten på det offentlige språket sist i 1970-årene, ble det utarbeidet et felles norskopplæringstilbud for bokmål og nynorsk i statstjenesten.

165

Først ute var Finn-Erik Vinjes bok Norsk i embets medfør (1977) for bokmål, og siden kom På godt norsk (1980) av flere forfattere med tilhørende hjelpemidler for nynorsk. Et enkelt, riktig og lett forståelig språk i forvaltningen var den samlede målsettingen for disse opplæringstiltakene.

170

I tillegg skulle kursene styrke nynorskkunnskapene blant de ansatte i tråd med den nye målloven som trådte i kraft fra 1. januar 1981. Etter det vi har kjennskap til, fungerte disse felleskursene stort sett etter hensikten og deltakerantallet var tilfredsstillende.

175

I de senere år synes det ikke som statens tilbud om særskilt norskopplæring for egne ansatte har fungert like godt, selv om vi ofret spørsmålet om statsansattes formidlerrolle særlig oppmerksomhet i vår forrige stortingsmelding om målbruk i offentlig tjeneste.

180

I innstillingen til meldingen pekte stortingsflertallet på at det hadde merket seg at det var liten respons på de kursene Statskonsult hadde gitt tilbud om. Det var derfor viktig å øke motivasjonen og interessen for slike språkkurs og la de bli et

185 ledd i kompetanseutviklingen i statsadministrasjonen.

Nylig har Statskonsult tatt kontakt med Landssamanslutninga av nynorsk-kommunar (LNK) med sikte på å få til et samarbeid om norskopplæring i statsadministrasjonen, i første rekke nynorskopplæringen. LNK har også
190 utviklet nye læremidler i språk og saksbehandling, primært beregnet på kommunal og statlig lokalforvaltning, men som vi håper også kan komme den sentrale statsforvaltningen til nytte. Vi håper at den kontakten som nå er etablert mellom Statskonsult og LNK, vil vise seg vellykket slik at i virkelig får sving på opplæringstilbudet i årene fremover.

195 Parallelt med dette må det arbeides for å bedre kvaliteten på forvaltnings-språket generelt uansett målform. Nynorsken må i mindretallsposisjon slite med en kort skriftspråklig tradisjon innenfor det offentlige, mens bokmålet ofte drar med seg mange gamle synder fra kansellistilen, som gjør språkføringen tung og
200 upersonlig. Her er altså nok å ta fatt i av språklige utfordringer.

Alt skulle derfor ligge vel til rette for å få en ny giv på dette området, i tråd med det Stortinget bad om i samband med arbeidet med den forrige meldingen.

205 Departementet tror også at et bedre nynorsk forvaltningsspråk i neste omgang kommer til å føre til mer nynorsk i statstjenesten rent allment.

Bygd på generelle inntrykk tror jeg vi kan si at på tross av de mangler som fortsatt kan påvises, er forvaltningsspråket i dag langt mindre fjernt og
210 kansellipreget og mye mer brukervennlig enn i tidligere tider. Det er nok bare å sammenligne eldre og nyere rundskriv, lovtekster og forskrifter for å se dette.

Men selv om mye nok er blitt bedre, har jeg likevel et inntrykk av at den språklige bevissthet i dag er mindre, og at dette med språkrøkt og god målbruk
215 ikke lenger er så sterkt i forgrunnen som det var i 1970- og 1980-årene. Således er det mye språklig rusk å se rundt oss, både på skilt og oppslag, i reklame og media.

Norsk språkråd har vært opptatt av å følge den løpende utviklingen på dette
220 området og har gjort mye for å øke bevisstheten om disse utglidingstendensene. Det økende kravet til skriftspråklig framstilling i det moderne samfunnet gjør at slike ting nå lettere kommer fram i dagen enn før (det var slike problemer å

finne før også), men det har sikkert også med manglende holdninger til
225 morsmålet å gjøre.

Ifølge professor Finn-Erik Vinje og flere andre har denne språklige
likegyldigheten nå også nådd avisredaksjonene, og det kan få alvorlige følger for
skriftkulturen på litt lengre sikt. Sammen med den økende unødvendige bruken
230 av engelsk har noen kalt disse tendensene for språklig forurensing, og det kan
langt på vei være et dekkende begrep.

Vi må anta at offentlig språkbruk har en viss normdannende effekt for den
alminnelige språkutviklingen i samfunnet. Dette har minst to sider: Den ene er
235 den direkte smitteeffekt; det man ser på trykk påvirker ens egen uttrykksmåte.
Den andre virkningen er mer indirekte og har å gjøre med holdningen til
språklig kvalitet; hvis det offentliges egen språkbruk er sjuskete, undergraves
også betydningen av språklig kvalitet i samfunnet ellers.

240 På denne måten vil offentlig språkbruk kunne påvirke andre språkbrukeres evne
og vilje til å pleie sitt eget språk. Mye tyder på at viljen til å drive språkrøkt er et
vel så stort problem som evnen til å gjøre noe med det. I denne sammenhengen
kan det kanskje passe godt å begynne med språkbruken i det offentlige selv, for å
se om våre egne eksterne språkprodukter holder et tilstrekkelig minstemål.

245 Dette er viktig også fordi de offentlige myndigheter er en stor språkbruker i
både tyngde og omfang. Selv i vår moderne og travle hverdag bør vi ta oss tid til
å høyne den språklige kvaliteten i det vi sender ut til publikum. Etter mitt syn er
det et klart kulturpolitisk anliggende at det offentlige her går foran og viser vei,
250 slik at normer for korrekt språkføring og høy språklig bevissthet kan holdes i
hevd i samfunnet vårt.

Til forskjell fra avisspråket har det offentlige språket et offisielt stempel som
setter det i en særstilling. Den offisielle rettskrivingsnormen er ment som en
255 rettesnor for alle språkbrukere, men for offentlig språkbruk er den dessuten
formelt forpliktende. Dette betyr at andre språkbrukere må kunne stole på at
det offentlige gir autoritativ veiledning om normen. En offisiell norm har liten
mening hvis ikke normgiveren selv følger den.

260 I dag ser vi i offentlige dokumenter altfor mange eksempler på avvik fra normen
og dessuten inkonsekvenser innenfor rammen av den valgfrihet som normen

gir. Etter målloven skal alle statlige etater følge læreboknormalen i begge målformer, og derfor kan de verken bruke sideformer eller private
265 dialektformer, eller riksmålsformer som ikke er sideformer i den offisielle rettskrivningen.

Slike avvik og inkonsekvenser gir nemlig et uryddig og slurvete preg og gjør at den språklige profilen i offentlige dokumenter blir uklar og sprikende. Vi er nå i
270 ferd med å avslutte et prosjekt som har tatt sikte på å få orden på den grafiske profilen i regjeringens dokumenter til Stortinget. Dette gir oss en ekstra god anledning til å gå ut med en påminnelse om de språklige normkrav som gjelder.

Språknormering er en del av Kulturdepartementets forvaltningsområde, og vi
275 planlegger nå et særskilt rundskriv om dette. Både god språklig kvalitet og en gjennomført grafisk profil er viktige sider ved den måten vi presenterer oss på, og disse sidene ved kulturlivet spiller en like viktig rolle som formgivning og bygningsmiljø gjør i våre naturomgivelser.

280 Alle disse momentene representerer på et vis vårt kulturelle ansikt utad, og vi må sikre oss at både kvaliteten og det norske særpreget blir så godt og solid framstilt som mulig.

I den siste tiden har søkelyset særlig vært rettet mot den relativt vide valgfriheten
285 som kjennetegner norsk rettskrivning i begge målformene. De valgfrie formene er et nokså gammelt fenomen som vi har levd med i storparten av dette hundreåret. Særlig var dette oppe på bredt grunnlag i samband med rettskrivningsreformene i 1917 og 1938.

290 En viss innstramming ble foretatt i 1959 i samband med den nye læreboknormalen som skulle gjelde i skoleverket og i statstjenesten. Både Norsk Språknemnd og seinere Norsk språkråd har drøftet fenomenet mange ganger når rettskrivningsforslag kommer opp til drøfting der.

295 Diskusjonen har hele tida gått fram og tilbake om dette mangfoldet skaper rot og forvirring eller er et språkdemokratisk tilbud til de forskjellige dialektgruppene i landet vårt. Hele vår skjønnlitteratur har vært preget av dette mangfoldet, og vi er blitt vant med at situasjonen er slik hos oss. Systemet med valgfrie former og sideformer er med på å sikre en språklig brobygging mellom
300 generasjonen og mellom ulike hovedgrupper av dialekter. Vi er nok nødt til å

leve med dette så lenge de faktiske språkforholdene er som de er, men vi kan peke på i hvilken retning vi ønsker at språkutviklingen skal gå.

305 Seinst i spørretimen 6. desember 1995 understreket daværende kirke-,
utdannings- og forskningsminister Gudmund Hernes den vide valgfriheten i
rettskrivningen ved å vise til de muligheter dette gir for å utvikle en personlig stil
både i muntlig form og i det skriftlige uttrykk.

310 Tanken er ellers i samsvar med en hovedidé i Ivar Aasens målreisingsarbeid, som
var å gi folk flest høve til å uttrykke seg i et skriftspråk som nettopp var tuftet på
deres eget talemål. Både språkvitenskapelig og språkpolitisk står ideen om en
talemålsbasert skriftform fortsatt ganske sterkt, og dette forutsetter her i landet
en norm med innebygd fleksibilitet i begge målformer. Vi kan iallfall være
315 ganske sikre på at det kommer protester fra mange hold om vi forsøker oss med
drastiske inngrep her.

Mot dette synet står forestillingen om at skriftspråket for å fungere effektivt må
være enhetlig og heve seg over talemålet, det skal altså være overdialektalt og
320 overindividuell. Det spiller da mindre rolle hvor språkbrukeren kommer fra.
Både bokmål og nynorsk har bruk for en slik landsomfattende, samlende norm,
både skriftlig og muntlig. Skriftspråket har en annen funksjon enn talemålet, og
derfor trengs det normer for hvordan det skal være.

325 Og det kan nok være et problem for språkbrukeren å orientere seg i to
målformer som ligger nær opptil hverandre med mye felles språkstoff og som
samtidig har en vid rettskrivning og en trangere læreboknormal ved siden av
hverandre.

330 Det kan vel erkjennes at begge ideene har noe for seg på ulike områder, slik at
det mer er tale om å avveie ulike hensyn mot hverandre og finne en
hensiktsmessig balanse. Da er spørsmålet selvfølgelig ikke om vi skal ha
valgfrihet eller ikke, men hvor vid den skal være og hvordan den skal innrettes.
Det er trolig få som vil motsette seg en forenkling av valgfriheten, dersom det er
335 mulig å få det til.

Det kan hende at det lar seg gjøre å få til en trangere læreboknormal (altså: ingen
eller liten valgfrihet i lærebøker og i statstjenesten), men til gjengjeld holde oppe
en noenlunde vid rettskrivningsnorm (altså: stor valgfrihet i skoleelevenes

skriftlige arbeider). En slik strategi kan ha mye for seg, men problemet er innfløkt. Departementet har ellers nevnt dette spørsmålet to ganger allerede, først i stortingsmelding nr. 100 (1980-81) om den nye bokmålsrettskrivningen og seinere i et særskilt brev til Norsk språkråd, og vi kommer nok til å ta opp igjen denne saken ved en passende anledning.

Alt i alt kommer vi da fram til at språket - kanskje særlig det norske - har behov for å bli både styrt og pleiet. Vi har både tradisjoner og erfaring for hvordan dette best kan gjøres, noe mange andre land ikke har. Denne styringen kan skje på mange måter, både gjennom direkte statlig normering via politiske vedtak og ved løpende normering i Språkrådet.

Ellers er selvsagt holdningsskapende virksomhet gjennom ymse slags kampanjer og prosjekter - som kampanjen mot unødvendig bruk av engelsk og Ivar Aasen-året - av stor viktighet. De ytre rammevilkårene for språkkulturen kan best reguleres gjennom lovverket og bevilgninger over kultur- og skolebudsjettene.

Alle slike tiltak må selvsagt gjøres i nær forståelse med det politiske miljø og kulturlivet generelt. En slik kulturpolitisk vekselvirkning kan sikre oss at vi klarer å ta vare på den språklige likestillingen og det språklige mangfoldet i landet vårt.

Kilde

www.regjeringen.no

Emner

Bokmål, Foredrag, Nynorsk, Språksak

URI

<https://www.virksommeord.no/tale/norsk-sprakutvikling-et-politisk-sporsmal>